

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XXXVII

Уређивачки одбор:

др *Даринка Горђан-Премк*, др *Ирена Грицкаћ*, др *Милка Ивић*, др *Павле Ивић*,
др *Радослав Кайичић*, др *Блаже Конески*, др *Тине Лоћар*, др *Александар Младеновић*,
др *Асим Пецо*, др *Мийар Пешикан*, др *Живојин Сјанојчић*, др *Драго Ђујић*

Главни уредник:

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1981

СРПСКОХРВАТСКИ ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ ЗА ИСКАЗИВАЊЕ ПОЈАВА КОЈЕ ПОСТОЈЕ У САДАШЊОСТИ

Циљ овог испитивања биће да се за наш језик утврди шта све може бити, под каквим семантичким условом и којим глаголским обликом исказано као постојеће у тренутку говора. Анализа ће се при том вршити на основу језичког материјала преузетог из разговорне праксе аутохтоних Београђана. Ван непосредне пажње остаће овом приликом дистинкција „ужа”/„шира” садашњост¹ и проблематика реченица које саопштавају о нечем што је, по досадашњем људском искуству, вечито (*Сава се улива у Дунав, Човек је смртиан и сл.*).

Задржаћемо се прво на случајевима када је реченичним предикатом означена некаква радња чије је вршење доступно нашим чулима.

Такве радње обично постоје у времену само онолико колико траје њихово отелотворење у простору. Али бива и друкчије. Комуникативне активности (као тврдити, питати, претити, саветовати итд.) имају двоструко постојање; једно се остварује на просторном, друго на комуникативном плану. Друкчије речено, пошто су већ добиле своје отелотворење речима, ове радње настављају да постоје у времену у виду важеће поруке све дотле док не постигну свој циљ (док питање не стекне одговор и сл.), односно док не буду оповргнуте (док аутор тврдје од ње не одустане и сл.). Отуда је и могуће да, рецимо, лице *A*, обраћајући се лицу *B*, употреби презент глагола *пийти* у реченици *Пийа Миле идеш ли суџра на ушак-мицу; шииа да кажем ако се јави?*, мада је *Миле* формулисао своје питање још синоћ; зато ће лице *H* пренети лицу *M* презентом: *Јова ши чесишиа унајређење*, а потом ће лице *M*, пошто је примило *Јовину* поруку и тиме ликвидирало њено „остајање на снази”, о истом догађају говорити као о прошлости: *Јова ши чесишиао унајређење; и сл.*

Граматицари, по правилу, губе из вида да се у оваквим случајевима садашњост оног аутентичног, хронолошки првог по реду отелотворења радње поистовећује са садашњошћу овог другог, посредног, само захваљујући томе што је радња на изванредан начин „остајала на снази” у целом том временском интервалу од говорног чина аутора поруке до

¹ О овој се дистинкцији иначе доста расправљало у нашој домаћој стручној литератури, а у ком смислу видеће се најбоље из излагања Јована Вуковића — Јован Vuković, *Sintaksa glagola*, Сарајево 1967, на стр. 366.

говорног чина онога ко је њу пренео адресату. Приликом регистравања примера у којима презентски облик указује на садашње време иако се ради о преношењу раније изречене поруке², објашњење уоченог феномена не тражи се у природи лексичког значења датог глагола, већ у нашој непрецизној интерпретацији садашњости, тј. у могућности да њене границе у недоглед проширимо³. Ово све произилази у првом реду отуда што се појам вршења радње аутоматски асоцира са њеним отелотворењем у простору, па се при одређивању садашњости помишља искључиво на поклапање таквог вршења са тренутком говора. Ово је једна од основних заблуда у науци о глаголима коју би требало отклонити; наиме, до означавања садашњег времена глаголским обликом долази и кад радња постоји као релевантна за нас у ком другом виду, не само у својој физичкој реализацији.

У том другом виду поимамо радњу увек онда кад је именујемо као нешто што човек стварно не врши него само уме, може или мора, треба да врши, или врши по правилу, по обичају и сл. Њој у таквом случају није својствена оствареност него само остварљивост, која се такође може одређивати према моменту говора — као у времену подударна с њим, односно њему антериорна или постериорна.

Принципи по којима се граматикализује постојање у времену примењују се различито, зависно од тога да ли је у питању радња као реалан феномен или само њена потенцијална остварљивост. Перфективном је презенту, као што се зна, доследно ускраћена служба сигнала садашњости у случајевима кад је посреди оно прво; исто се, међутим, не би могло устврдити и за случајеве кад се ради о оном другом. Осим тога, ни инвентар глаголских облика који сигнализују прошлост и будућност није под овим различитим семантичким околностима идентичан.

Полазећи од чињенице да су наши језички стручњаци посветили досада релативно велики број студија временском одређивању постојеће радње према моменту говора, али ниједну одмеравању времена у којем је „на снази“ остварљивост радње, ја се овом приликом нећу ближе освртати на први проблем, већ ћу се задржати само на другом, желећи да, бар у најосновнијој мери (дакле — без претензија на исцрпност), попуним једну празнину у стручној литератури.

² В. пример *Пиша адвокат иша желити?*, тј. реченицу „којом се адвокатов помоћник обраћа сељацима што су седели пред адвокатском канцеларијом“, на чију семантичку специфичност Михаило Стевановић умесно указује — Михаило Стевановић, *Функције и значења глаголских времена*, Београд 1967, на стр. 18.

³ Објашњавајући шта је „временски период говорења“, Михаило Стевановић истиче да он „почиње пре момента саопштавања, а наставаља се обично и после овога момента, и углавном неограничено, некад дуже а некад краће, траје“. Анализирајући поменути пример *Пиша адвокат иша желити?* исти аутор напомиње да „време у односу на које се глаголска радња одређује није један тренутак него, како смо већ казали, а како се то уосталом у лингвистици одавно истиче, неодређени временски размак, временски период, који почиње обично пре самог почетка говорења. У овоме случају време адвоката питања и оно у коме га приправник преноси сељацима исто је време. Иако је питање раније изречено, оно траје и у тренуцима кад се преноси онима којима је упућено“ (*ibid.*).

Радња чије је вршење под нормалним условима доступно чулима (а која при том није семантички специфична на начин комуникативних активности) остаје у нашој семантичкој интерпретацији реченице без конкретизације, само са својством остварљивости, ако је (1) уништен њен догађајни аспект тиме што јој је додељен ранг особине (*Она лепо њева, Нико од нас не њије, Он скуйља марке, Ми увозимо банане* и сл.) или ако је (2) њен догађајни аспект поопштен тиме што је догађају као таквом одузет карактер индивидуалног, појединачног (*Виђамо се субојтом, Он често навраиши до нас, Тај њонекад њоједе цео хлеб за ручак, Он се с времена на време њијије* и сл.).

Предикати типа (1) исказују време „остајања на снази” остварљивости радње искључиво имперфективном видском верзијом личног глаголског облика — садашњост презентом (*Она лепо њева*, никако **Она лепо оиђева*; и сл.), прошлост перфектом (*Она је [у младости] лепо њевала*, никако **Она је [у младости] лепо оиђевала* и сл.), будућност одговарајућим футурским облицима ([*И*] *она ће [кад њорасије] лепо њеваиши, Ако буде [као њи] лепо њевала [дађемо је у музичку школу]*, никако **[И] она ће [кад њорасије] лепо оиђеваиши, *Ако буде [као њи] лепо оиђевала [дађемо је у музичку школу]*; и сл.).

Предикати типа (2), пошто подразумевају постојање и догађајног аспекта радње, иако поопштеног, имају у принципу могућност његовог двојаког видског приказивања. Тако, исказујући „остајање на снази” остварљивости радње у садашњем времену, презент може иступити не само у имперфективној него и у перфективној видској форми управо из тог разлога што се та форма не односи на оно што се с тренутком говора поклапа (тј. на остварљивост догађаја), већ на оно што се не поклапа (тј. на његово остварење): *Она субојтом чистиши и сирема сићан* као и *Она субојтом њочистиши и сиреми сићан*; и сл. Прошлост је у оваквим случајевима исказљива потенцијалом⁴, такође у обема видским верзијама, или перфектом, али ово друго искључиво под условом да је одабран глагол имперфективног вида; дакле, с једне стране и *Она би субојтом чистишила и сиремала сићан* и *Она би субојтом њочистишила и сиремала сићан* и сл., а с друге само *Она је субојтом чистишила и сиремала сићан* (никако **Она је субојтом њочистишила и сиремала сићан*) и сл. Футур₁ и футур₂ овде такође изискују само имперфективну видску верзију: *Она ће субојтом чистишиши и сиремаиши сићан, Ако буде субојтом чистишила и сиремала сићан . . .* (никако **Она ће субојтом њочистишиши и сиремииши сићан, *Ако буде субојтом њочистишила и сиремала сићан . . .*) и сл.⁵

⁴ У нашој је науци, додуше, примећено да потенцијал означава и хабитуалност, али се сматра да је он у тој функцији синонимичан с презентом, тј. не запажа се разлика у времену које је овим облицима саопштено. Тако, на пример, Александар Белић, осветљавајући природу хабитуалног презента, посебно наглашава: „Овај *praesens consuetudinis* може се у српскохрватском, као што је сасвим природно, изразити и потенцијалом” — Александар Белић, *О језичкој њприроди и језичком развјуику*, Београд 1941/45, на стр. 387.

⁵ Прва моја запажања о овој теми изложена су у мом реферату *Љубомир Стојановић о нашим временским глаголским облицима*, који ће, заједно с осталим рефератима прочитаним (децембра 1980. г. у Београду) на симпозијуму посвећеном Љубомиру Стојановићу, бити штампан у посебном зборнику.

Као што се из наведених примера види, реченице којима се илуструје ситуација типа (2) имају у себи експлицитану временску (односно фреквенцијску) одредбу чије је значење такво да управо на основу њега и разумемо радњу у смислу догађаја поопштеног карактера. Присуство ове релевантне одредбе не омета, међутим, овде никуколико евентуално постављање и другог временског детерминатора — таквог који би прецизирао временску дистанцу према моменту говора: *Пре три године она је субојом чистила и сиремала сџан* [, али сад више ни то не чини]; *Она ће кроз три године* [, кад се буде враћила, ојети] *субојом чистиши и сиремаши сџан*; и сл. Исто прецизирање временске дистанце доступно је, уосталом, говорном лицу и при исказивању реченице која илуструје ситуацију (1): *Она је пре три године лејо њвала* [, а данас више не њева лејо зато што су јој ојерисали њасне жшце]; *Она ће кроз три године* [ојети] *лејо њваши* [, кад се сасвим изјубе њоследце ојерације]; и сл.

Овде описани систем личних глаголских облика разликује се од оног који функционише под примарним семантичким условима, тј. онда кад је стварна радња у питању, пре свега по инвентару обличких решења за означавање прошлости: укључује и потенцијал, а искључује аорист, плусквамперфекат и перфекат грађен од свршених глагола.

Потенцијал је иначе модални а не временски облик, али су аорист, плусквамперфекат и перфекат свршених глагола првенствено ово друго. Због тога њихов изостанак у овом специфичном временском систему посебно привлачи пажњу. Очигледно је да њих искључује из одговарајуће сигналне функције то што се под именованом радњом не подразумева појединачан, индивидуализован догађај; проишлаго, дакле, да се догађајност индивидуализованог карактера поставља као релевантан услов за њихово функционисање у језику⁶.

Уосталом, као што се из одсуства поменутих претериталних облика може извући одређени закључак о њиховој семантичкој природи, тако се из присуства потенцијала у оваквом временском систему стиче нов увид у семантичку околност која регулише уопште његову остварљивост у нашем језику. Та се околност своди на непостојање конкретизоване радње. Уколико је тај обавезни семантички предуслов задовољен, потенцијал се у принципу може употребити. Да ли ће при том та употреба подразумевати неозначавање или означавање времена, то је ирелевантно; у обзир долази и једно и друго, зависно од тога за какав је семантички тип реченице потенцијал одабран као одговарајуће морфолошко решење.

Хтење, молба, савет, напомена и све друго што се као актуелно изриче с одређеним предумишљајем — зато да се неко други подстакне на какав поступак или на усвајање нашег гледишта, може не бити изражено презентом него потенцијалом. Избор овог другог облика условљен

⁶ Ирена Савицка је прва приметила да „gramatički, morfološki izraženu referencijalnost možemo povezivati s takvim formama kao što su srpskohrvatski aorist i imperfekat” — Irena Sawicka, *Referencijalna kvantifikacija rečenice*, Зборник за филологију и лингвистику XXI/1, Нови Сад 1978, на стр. 58.

е у таквом случају жељом да се ублажи неповољан утисак наметања нечег свог другоме: [*Можеће ли се мало њомаћи,*] *хћела бих да њрођем, Ја бих једну кафу* (у колоквијалном језику значење „хтети“ обично се лексички не материјализује), *Молио бих да ме ослободишће ње дужности, Саветовао бих Вам да њрестанећте њушћити, Њајоменула бих да се ово већ дрући њућ дешава, Предложила бих дојуну дневној реда* и сл. (поред: . . . *Хоћу да њрођем, молим да ме ослободишће . . .*, итд.). При позивању на прошлост или будућност нема оваквог „ублажавања“ поруке; само у садашњем времену долази до непосредног обраћања саговорнику, па стога и до потребе да се води рачуна о утиску који ће изговорене речи на њега произвести.

Реченицама типа *Ја бих вам се одазвао кад бисте ме њозвали* и сл. исказује се нечија спремност да реализује именовану радњу под саопштеним условом. Та спремност пада, наравно, у садашње време. До њене дезактуализације, тј. до њеног пребацивања из садашњости у прошлост, долази обавезно онда када се изменом морфолошког лика одговарајуће синтаксичке структуре укаже на то да саопштени услов није испуњен; облик потенцијала добија тада посебну форму за прошлост којом се сигнализује да је спремност о којој је реч сада лишена актуелности: *Ја бих вам се био одазвао да сћте ме њозвали*.

Реченице типа *Сћава ми се, Једу му се шљиве* и сл. само су наизглед просте⁷. Оне садрже, у ствари, два предиката, од којих је један изречен, а други није, али се подразумева. Тим другим предикатом означена је (од воље независна) потреба за оним што изречени предикат саопштава: *Сћава ми се* = „осећам потребу да спавам“, *Једу му се шљиве* = „(он) осећа потребу да једе шљиве“ и сл. Време постојања овакве потребе разликује се одговарајућим облицима изреченог предиката: *Сћава ми се | Сћавало ми се | Сћаваће ми се*, итд.

Другу могућу обличку верзију истог реченичног типа илуструју примери као *Присћавало ми се, Пријеле му се шљиве* и сл. Разлика у информацији је незнатна, али карактеристична; у овом другом случају додато је подсећање на то да је саопштена потреба накнадно искрсла, тј. да је пре тога није било: *Присћавало ми се* „[сад] осећам потребу да спавам [, пре је ни сам осећала]“, *Пријеле му се шљиве* = „[сад] осећа потребу за тим да једе шљиве [, пре је није осећао]“. Оваквим наглашавањем да је у питању новонастала ситуација ограничава се у извесном смислу постојање потребе о којој је реч, а то повлачи за собом отелотворење предиката у перфективној видској форми. Иначе, сам догађај искрсавања нове ситуације не везује се, наравно, за садашњост већ за прошлост, па кад се баш он има у виду а не дата ситуација као таква, перфектом се и овде указује на прошлост; уп. *Присћавало му се кад је сво уз шћилу њећ* и сл. Уколико је, напротив, у жижи пажње управо ова накнадно искрсла ситуација, плусквамперфекат функционише као ознака прош-

⁷ Више о овом типу реченице у моме раду *Предикациска кондензација у грамавичком ојису словенских језика*, Реферати од X заседање на међународната комисија за изучување на грамавичката структура на словенските литературни јазици, Скопје 1979, на стр. 117—118.

лости (ступајући у одговарајућу корелацију с перфектом којим је означена садашњост); уп. *Ух, што ми се њрисјавало!* са *Што ми се малочас било њрисјавало* [, али сам се, срећом, расанио]. Што се будућности тиче, она се и у оваквим случајевима исказује на уобичајени начин — футуром: *Присјавате ти се* [ако седнеш уз тојлу њећ] и сл.

Као што се зна⁸, неке радње могу бити исказане као будуће имперфективним презентом, а неке не могу. Прве су оне радње чије остварење зависи од нечије решености да до њега дође, друге оне чије остварење од тога не зависи (отуда, рецимо: *Он сујра њујује у Грчку, Враћам се одмах њосле штоа* и сл., поред: *Он ће сујра ојџушовати у Грчку, Враићу се одмах њосле штоа* и сл.; с друге стране, никако: **Сујра њада кша, *Боли ње зуб одмах њосле штоа* и сл., већ само *Сујра ће њадати кша, Болеће ње зуб одмах њосле штоа* и сл.). Наш избор не пада на футур него на презент онда када желимо нагласити, ради веће ефектности саопштења, да оваква решеност постоји у тренутку док дајемо обавештење о будућој радњи, дакле — у садашњем времену. Обавезно имперфективна видска верзија презента овде је, очевидно, условљена баш овим врло специфичним позивањем на садашњост.

О радњама које се управо догађају пред нашим очима саопштавамо у неким приликама и аористом свршених глагола. *Брже њодмећи њај њањир, њросу ми се сав шећер* узвикнуће, на пример, неко док држи расцепану кесу из које се шећер просипа. Избором аориста овде је, у ствари, антиципиран неминовни исход вршења радње и то зато да би се произвео одговарајући утисак на саговорника. Аорист ту, дакле, није ознака садашњости⁹, већ граматичко средство које доприноси јачем ефекту саопштења; а да је радња управо у току, то разабирамо на основу датог комуникативног контекста.

Сасвим друкчији проблеми долазе до изражаја кад се исказивање времена не тиче никакве радње, ни стварне ни остварљиве, већ стања, тј. статичких ситуација на основу којих квалификујемо, идентификујемо, лоцирамо или сл. предметне појаве.

Пре свега, при овремењавању предиката са значењем стања искрсава једна специфична појава, не само у нашем језику него и иначе, изазвана извесним семантичким законитостима које су универзалног карактера. Реченице, на пример, *Он је весео, Он је ујравник Библиојке*, чија се информација односи на садашњост, можемо без икаквих тешкоће исказати и с одговарајућом ознаком прошлости уколико желимо саопштити да се ради о ситуацији која је некад била актуелна, али сада то више није: *Он је био весео, Он је био ујравник Библиојке*. Исто је, међутим, немогуће учинити ако у предикатској позицији место *весео* стоји *малој расја*, односно место *ујравник Библиојке* — *њореклом Белџанам*. Ако смо за неког (ко је већ одрастао) једном утврдили да је малог раста,

⁸ Презент се употребљава за будуће радње не само у српскохрватском већ и у другим језицима (уп. нпр. у енглеском: *I leave tomorrow* и сл.).

⁹ О мишљењу Љ. Стојановића о овом питању, о разлозима за такво мишљење и о критичким одзивима на њега в. у моме раду *Љубомир Стојановић о нашим временским глаголским облицима*.

односно да је пореклом Белгијанац, та констатација од тог тренутка па надаље задржава своју актуелност све дотле док је дотична особа у животу; тек кад она умре и тако сама, као личност, припадне прошлости, мора се и констатација о којој је реч преоријентисати на прошлост: *Он је био малој расија; Он је био њореклом Белгијанац*. Једном речју — сва се стања не оцењују једнако као привремена, а то има неминовно своје одговарајуће граматичке консеквенце на плану овременљивости реченичног предиката. (Узгред да напоменем: у српскохрватском граматичку консеквенцу истога оличава и чињеница да можемо рећи: *Видео сам ја веселој, њијаној, очешљаној* или сл., а не можемо: **Видео сам ја високој, лејој, белојушој* или сл.).

Као што је познато, поједина стања настају као последица извршености одређене радње. Стога исказивање какве резултативне активности као већ прошлог, у целини обављеног догађаја неминовно сугерира и идеју о постојању одређеног стања у прошлости. Тако, рецимо, саопштавајући новост: *Нада се враћила!* ми комуникативни акценат стављамо на догађај остварен пре тренутка говора (тј. на податак: Надина одсутност замењена је њеном поновном присућношћу). Али како је такав догађај по себи имплицативан, прималац наше поруке је неизбежно разумео и то да је Нада сад ту.

Управо због тога што ће се то тако увек разумети, уколико није означено друкчије посебним језичким средством, ми перфекат замењујемо плусквамперфектом онда кад желимо ставити на знање да резултативно стање није више актуелно, тј. да га треба, као и саму радњу, везати за прошлост¹⁰. Уосталом, не само у оваквом случају него и иначе, кад год је перфектом изречена садашњост, плусквамперфекат служи као одговарајућа ознака прошлости; дакле: *Нада се враћила | Нада се била враћила* [, *ја је њосле ојетџ ојџујовала*], као и: *Присјавало ми се | Било ми се љрисјавало* [, *а сад ми се више не сјава*], *Засвежило је | Било је засвежило* [, *а сад је ојетџ њојло*], итд.

Семантичка ситуација која је комплексна у том смилсу што укључује једну динамичку компоненту, везану за прошлост, и једну статичку, везану за садашњост, не приказује се увек из догађајне перспективе; њен статички аспект може такође доспети у центар пажње. И за једну и за другу перспективизацију као одговарајућа граматичка ознака у обзир може доћи не само перфекат већ и пасивна конструкција¹¹.

¹⁰ Више о принципу по којем се у савременом језику плусквамперфекат супротставља перфекту в. у моме раду *О значењу српскохрватској љлусквaмперфектa*, Зборник за филологију и лингвистику XXIII/1, Нови Сад 1980, 93 — 100.

¹¹ Поводом пасивне конструкције Ксенија Милошевић примећује следеће: „Сложена семантика трпног придеја, његова способност да обиљежава и радњу и стање — особину предмета насталу радњом која му се, као објекту, приписује, нуди могућност да се неким средствима, ван саме ове конструкције, *љребацује љежшише* на једно од њених граматичких својстава: саму чињеницу радње, што одговара пасивној дијатези, или на стање предмета изазвано извршењем радње, без обзира на сам њен чин, донекле апстраховано од њега, што одговара копулативно-придејевском предикату” — Ксенија Милошевић, *Темљорално значење и синџаксичка вриједност констџрукција Сор (praes. perf.) + part. pass. у српскохрватском језику*, Јужнословенски филолог XXX/1—2, Београд 1973, на стр. 423.

Било да се ради о перфекту или пасивној конструкцији, опредељење за једну или другу перспективу намеће, разуме се, дати комуникативни контекст. Присуство какве прилошке одредбе којом се експлицира прошлост неизбежно истиче догађајни аспект ситуације: *Она се још јуџрос нашминкала, Шал је још јуџрос ойран* и сл., а присуство израза за упућивање пажње на план садашњости — статични: *Гле, молим ње, она се нашминкала! Гле, молим ње, мој шал је ойран!* и сл.

Многи наши глаголи информацију о томе да ли је вршилац радње (1) неидентичан или (2) идентичан са њеним објектом саопштавају тиме што се остварују (1) без *се* или (2) са *се* у свим својим облицима, сем у облику трпног придева. При реализовању трпног придева ова се морфолошка опозиција доследно неутрализује у корист форме без *се*, тако да овај облик по себи не даје никакав податак о идентитету вршиоца. Одговарајући перфекатски облик са *се* га, међутим, даје. Остварујући перфекат место трпне конструкције ми, дакле, указујемо и на то да је за активност која је проузроковала дато стање одговорно лице означено као субјекат радње. Тако, рецимо, изјавом *Поїледај, Марко се њокрио Мариним шалом* ми утврђујемо да је Марин шал на Марку, а уједно стављамо сабеседнику на знање да га је ту сам Марко поставио. Да смо, међутим, рекли: *Поїледај, Марко је њокривен Мариним шалом*, изоставили бисмо сваки податак о вршиоцу подразумеване радње која је довела до стања „Марин шал је на Марку”.

У појединим случајевима, због природе појаве којој се резултативни глагол у својству предиката приписује, ми значење предикатског облика, као и иначе, тумачимо у смислу актуелног стања, али, за разлику од оног што иначе чинимо, ми овог пута не асоцирамо никакву узрочно-последичну везу са било каквом радњом. Стање расутости нечега, рецимо, по правилу је последица једног догађаја који почиње тиме што то „нешто” бива покренуто с места. Тако, на пример, пепео померањем с првобитног места, односно новим размештањем, доспева у ово стање, а ми, зависно од тога да ли (1) желимо инсинуирати да се промена лоцираности у простору догодила на тај начин што се пепео, привидно бар, сам од себе покренуо или (2), напротив, не желимо да се о тој теми одређеније изјашњавамо, употребљавамо (1) перфекат, који је обавезно у обличкој верзији глагола са *се*: *Пејео се расуо на све сйране* и сл., односно (2) трпну конструкцију, тј. оно друго граматичко решење које искључује комбиновање глаголске речи с оваквом ознаком медијалности: *Пејео је расуи на све сйране* и сл. Због тога што, као што смо већ истакли, радња која доводи до стања расутости обавезно подразумева померање с места, само оне појаве које су, као пепео, по природи својој померљиве у простору допуштају да се, при употреби перфекатског облика, асоцира узрочно-последична веза њима приписаног стања с оваквом радњом. Појавама као што су, рецимо, село, град, река или планина, које су, напротив, непомерљиве, расутост се не може приписати као стање настало у резултату догађаја којим је измењена њихова лоцираност у простору. У специфичности лексичке семантике, дакле, треба тражити објашњење чињеници да („крњи”) перфекат у примерима типа *А села се*

као *ћеће расула њо равници*¹² означава просто једну статичну ситуацију као постојећу у садашњем времену, ништа више.

У појединим случајевима предикат који означава одређено стање појављује се у различитим лексичким верзијама, зависно од тога да ли, именујући дату ситуацију, (а) подсећамо или (б) не на то да је она накнадно настала. Кад не подсећамо, дакле у (б) случају, садашњост се исказује, као што то нормално следи, имперфективним презентом. У (а) случају, међутим, постојање дате ситуације у садашњем времену конфронтира се са њеним непостојањем у прошлости, а као ознака у оваквом смислу компликованог предикатског значења служи перфекатски облик свршеног глагола. Дакле: *Види како је леја!* насупротив *Види како се њролејшала!* (= „Види како је сад лепа, пре то није била”); *Баш је свеже!* насупротив *Баш је засвежило!* (= „Сад је баш свеже, а пре није било”); *Суја је хладна* насупротив *Суја се охладила* (= „Супа је сад хладна, пре то није била”); и сл.

Само у случајевима кад се додавањем морфеме *се* уз глаголску реч ставља на знање да је субјекат реченице истовремено и вршилац и објекат именоване радње, а недодавањем — да није, перфекат са *се* и одговарајућа трпна конструкција означавају исто време. Уколико, међутим, радња нема прелазан карактер, те присутно *се* и не може указивати на то да њу субјекат радње сам над собом врши, перфекат и трпна конструкција означавају различито време — перфекат увек упозорава на догађај који је остварен у прошлости, док се трпном конструкцијом износи искључиво податак о стању које постоји у садашњости. Тако се, рецимо, реченицама *Баш се лејо очешљала* и *Баш је лејо очешљана* једнако указује на сад актуелну ситуацију, а реченицама *Јуче се њријавио* и *Јуче је њријављен* на јуче остварен догађај; с друге стране, разлика у информацији коју дају реченице (а) *Он се с њима њосвађао* и (б) *Он је с њима њосвађан*, (а) *Он се мноо узбудио* и (б) *Он је мноо узбуђен* и сл. своди се на то да се при изрицању примера типа (а) акценат ставља на

¹² Овај и још неке примере наводи Михаило Стевановић (*op. cit.*, на стр. 54) супротстављајући их случајевима „где процеса који означава основа глагола од кога се облик перфекта узима никада ни било није” (*op. cit.*, на стр. 53) и то уз изричиту напомену: „Овде се међутим, најчешће зна, а свакако се може знати, кад је вршен односно извршен перфектом означени процес” (*op. cit.*, на стр. 55). Случајеве „где процеса . . . никада ни било није” илуструју, по истом аутору, примери као што је овај из Вуковог језика (њего, иначе, наводи и Маретић): *Одовуд се стијјене над њеја стијјене Кабларске, а одонуд Овчарске, а и одозіо и одоздо њако су се стијјене ови[x] двију њланина склоише да се нишја не види*. Ту следи Стевановићево објашњање: „Маретићева напомена . . . којом он објашњава перфектом означена стања, врло је карактеристична за представљање утиска о појму коме се у наведеном примеру тим обликом приписује оно што се њим каже. Узгред напомињемо да ми друкчије и од Буслајева и од Потебње, па и од Маретића, који у ствари исто што и два руска синтаксичара, изрично каже у зградји: „стијјене су се, дакле, наднијеле, па се још и данас надносе”, „оне су се склопиле па су још и данас склопљене”. По нашем се мишљењу ту може говорити само о утиску да су се радње некад извршиле. А ко је у праву то је тешко рећи, јер то не иде у област наше науке, па ни друге које науке, него пре метафизике. Ми ипак говоримо само о утиску и сматрамо да је управо утисак релевантан за употребу облика перфекта у функцији означавања да се некада у прошлости, неодређено кад, а није ни од значаја кад, као ни да ли се икад извршио перфектом означени процес” (*op. cit.*, на стр. 54).

догађајну компоненту предикатског значења и тиме на прошлост, док је реализација примера типа (б) условљена жељом да се пажња задржи искључиво на ономе што постоји у садашњости, тј. да изостане асоцирање прошлог догађаја.

Исказујући неку прелазну радњу трпним придевом, ми њено постојање везујемо или не везујемо аутоматски за прошлост зависно, пре свега, од тога да ли се она одликује или не одликује својством резултативности. Ако се одликује, смештање у прошлост је неизбежно, без обзира на то да ли се ради о глаголу перфективног или имперфективног вида. Уколико се не одликује, ми ћемо и њено вршење везати за прошлост кад год га поимамо као догађај у времену и простору који је доступан чулном опажају — уп. *Он је виђен на играци* (= „њег су видели на играци”, а не: „њег виде на играци”), *Он је ипак саслушаван као сведок* (= „њег су такође саслушавали као сведока”, а не: „њег такође саслушавају као сведока”) и сл., баш као и: *Соба је већена* (= „неко је собу ветрио”, а не: „неко собу ветри”), *Воће није јрано* (= „нико није прао воће”, а не: „нико не пере воће”) и сл.

Да би се прелазна радња исказана трпним придевом разумела као постојећа у садашњем времену, потребно је да то што она означава не буде прогумачено као конкретан догађај чије отелотворење у времену и простору запажамо чулима, већ као својеврсна квалификација њеног објекта, тј. субјекта дате реченице. „*Ситничко својство субјекта*”, објашњава Ксенија Милошевић¹³, ту „није никад *јрај* радње (акције) *инкорпориран у јредмеј* као његова *јрајна*, често *нејонишшива*, особина (упор.: *куван*, *јечен* = и сл.) = него статус предмета, *његов ран* на *некој вредносној скали*, који се може схватити и као *квалитет*, који проистиче из односа са другим предметом (семантичким субјектом) и постоји само док постоји тај однос (нпр.: он је *хваљен*, *цијењен*, *јражен*)”. То се вредновање тиче, подвлачи исти аутор, „*друшћивеној ујледа* (цијењен, поштован, хваљен), *јојуларности* (тражен, радо гледан), *јржишној јласмана* као *мјерила* и *јоказијеља* *вриједности* (књига је читана и тражена, филм је веома гледан), *ојшћеј сјања* (парк је одржаван, дијете је његовано, граница је добро чувана), — и сл.” (*ibid.*).

Исказујући стање својствено субјекту реченице, пасивна конструкција разликује прошлост (односно будућност) од садашњости истим оним типом предикатских облика који долазе у обзир и за остале конструкције чији је презент аналитички изражен: *Он је вољен* | *Он је био вољен* | *Он ће бити вољен*, *Он је ухаћен* | *Он је био ухаћен* | *Он ће бити ухаћен*, *Он је добар* | *Он је био добар* | *Он ће бити добар*, *Он је у јозоршију* | *Он је био у јозоршију* | *Он ће бити у јозоршију*, итд.

И у такозваним *ејзистенцијалним реченицама*, којима се утврђује постојање предметне појаве, садашњост је сигнализвана на уобичајен

¹³ Ксенија Милошевић, *Улоја имперфективног вида и неких друћих елемената јлајолској значења у семантичком конситиуисању и инјерјрејацији једној шшиа јредикајиа: Консјрукција Сор (praes) + part. pass. (V impf)*, Зборник за филологију и лингвистику XVII/1, Нови Сад 1974, на стр. 169.

начин — презентом одговарајуће глаголске лексеме: *Постоји један аутобус који одавде њлази у шри* и сл. Међутим, у колоквијалном језику значење „постојати” најчешће се изриче глаголом *имаши*, а ту искрсавају својеврсни проблеми¹⁴.

Постојање може овим глаголом бити означено на два начина: (1) без додатне специфичне информације и (2) са њом. За сваку од ових двеју могућности предвиђено је посебно граматичко решење.

Уколико је (1) у питању, предикат у садашњем времену гласи редовно *има*, а именица добија облик номинатива само онда кад означава какву пребројиву појаву која је у једнини: *Има један аутобус који одавде њлази у шри*, *Има шу у зради једна њразна њрсиорија* и сл.; у свим осталим случајевима именица се остварује у генитиву: *Има њравде на овоме свешу*, *Има меда за доручак*, *Има сиња на обали*, *Има разних аутобуса који одавде њлазе њосле дванаест* и сл. За означавање прошлости и будућности употребљавају се суплетивни облици глагола *биши*: *Има шу [близу] аутобуска станица | Била је шу [некад] аутобуска станица | Биће шу [једној дана] аутобуска станица*, *Има јаода | Било је јаода | Биће јаода* и сл.

Случај (2) се тиче оних ситуација кад се реченицом утврђује не само да дата појава постоји, већ и то да њу може на одговарајући начин искористити лице о коме саопштавамо предикатским личним наставком: *Имамо аутобуску станицу њред кућом* = „постоји аутобуска станица пред нашом кућом, што нама добро долази”, *Имаш јаоде у фрижидеру* = „јагоде се налазе у фрижидеру, па их можеш узети” и сл. Као што се из наведених примера види, предикат у овом случају остварује конгруенцијски однос са лицем коме је додељена улога бенефактора постојања појаве о чијој је егзистенцијалној детерминацији реч, а она се оформљује као предикатски објекат. Овде је могуће глаголом *имаши* исказати не само садашњост, већ и прошлост и будућност: *Имамо аутобуску станицу | Имали смо аутобуску станицу | Имаћемо аутобуску станицу* и сл.

Све досад изложено могли бисмо сажети у ова закључна запажања.

Садашњост супротстављамо прошлости и будућности употребом одговарајућег глаголског облика ако је било шта од следећег у питању и ако се управо то има у виду (а не нека евентуална додатна предикатска информација срачуната на ефектност саопштења): (1) отелотворење радње у простору; (2) остварљивост тога; (3) деловање неког унутрашњег, од воље независног порива; (4) постојање (статичног) стања које није директно проузроковано радњом; (5) постојање (статичног) стања које јесте тиме проузроковано; (6) егзистенцијална детерминација предметне појаве.

Ако се ради о (1) и (6), садашњост се исказује обавезно имперфективним презентом, док је основно граматичко средство за означавање

¹⁴ Један део тих проблема изложен је у моме реферату *О словенским егзистенцијално-локационим реченицама* прочитаном (октобра 1978. у Могиленима — Пољска) на заседању Међународне комисије за проучавање граматичке структуре словенских језика. Материјали с тог заседања, укључујући и овај реферат, биће штампани у Пољској у посебном зборнику.

прошлости перфекат, а будућности футур. У случају (2) појављује се презент у обе видске верзије, а прошлост сигнализује или перфекат, који је онда обавезно у имперфективној видској форми, или потенцијал. У случајевима (3), (4) и (5) садашњост може бити означена не само имперфективним презентом, него и перфектом перфективног вида. Уколико се ово друго догоди, одговарајући облик за прошлост је плусквамперфекат.

Као што се из изложеног разабера, чим није (односно — чим није само) имперфективни презент сигнал садашњег времена, долази и до специфичног граматичког лика ознаке за прошлост. Ознака за будућност, међутим, остаје ван домаћаја овог правила, тј. остварује се доследно на уобичајени начин.

Београд

Милка Ивић

S u m m a r y

Milka Ivić

SERBO-CROATIAN VERBAL FORMS USED TO DENOTE PRESENT SITUATIONS

The aim of this paper is (a) to determine what type of fact or situation, and under what conditions, can be interpreted as simultaneous with the time of speech, and (b) to ascertain the principles which regulate the use of verbal forms for the expression of the present as opposed to the past and the futur. The analysis is primarily concerned with the use of verbal forms by native speakers of standard Serbo-Croatian from Belgrade.

It is shown that the following six types of present fact or situation have to be distinguished: (1) an event which occurs in space; (2) the possibility of such an event; (3) the occurrence of an inner impulse to action, not subject to voluntary control; (4) a state which is not interpreted as the direct result of a previous event; (5) a state which is interpreted in this manner; (6) a state of affairs involving the existence of an object or objects denoted by common nouns. When (1) is concerned, the *imperfective* present tense forms express the present, and the perfect and future tense forms the past and the future respectively. With (2), the present tense occurs in both aspectual versions, while past possibilities are denoted either by the perfective perfect tense forms or by specific conditional forms (in both aspectual versions). In the case of (3), (4) and (5), the present may be expressed either by the imperfective present tense or by the perfective perfect tense. If the perfective perfect has been chosen to express the present, the corresponding past tense form is the pluperfect. In fact, whenever some form other than the imperfective present tense has been used to denote the present, the past has to be signaled in a rather specific way (the same, however, does not hold for the future, which is always denoted by the future tense).